

ROMA HUKUKUNDA KAMU ARAZİLERİ (*AGER PUBLICUS*)*

Prof. Dr. Halide Gökçe TÜRKOĞLU**

Öz

Roma hukukunda *ager publicus*, savaş ganimeti olarak elde edilen veya isyan eden topluluklardan el konulan toprakları ifade eder. Bu topraklar devletin mülkiyetinde kalmakla birlikte farklı yollarla bireylerin kullanımına sunulmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde *patricius* ve *pleb* sınıfları arasında *ager publicus*'un paylaşımı hususunda çatışmalar yaşanmış ve bu mücadele Roma'nın siyasal yapısını derinden etkilemiştir. Romalılar savaş ganimeti olarak elde ettikleri arazileri genellikle vergilendirmiş ya da sembolik bedellerle Roma vatandaşlarına tahsis etmiş, ancak bu toprakların mülkiyeti devlette kalmıştır. *Ager privatus vectigalisque* olarak nitelendirilen araziler özel kişilere tahsis edilmiş ve bunlardan önemli ölçüde vergi toplanmıştır. MÖ 4. yüzyıldan itibaren Roma vatandaşlığının geniş kitlelere tanınması, *ager publicus* üzerindeki politikaları da etkilemiş; bu toprakların Latin kolonileri aracılığıyla hem askerî hem idarî amaçlarla kullanımı genişlemiştir. II. Pön Savaşı sonrasında Roma'nın toprak politikası büyük ölçüde değişmiştir. Bu savaş sırasında Roma'ya ihanet eden toplulukların topraklarına el konularak kamu arazisi haline getirilmiştir ve bunlar vergilendirme veya kiralama ile kullanıma açılmıştır. Roma'nın koloni politikası da bu dönemde dönüşüme uğramış, küçük merkezlerin yerini, daha büyük ölçekli yerleşim merkezleri almıştır. Ancak, hızlı nüfus artışı ve çeşitli siyasal kaygılar, zaman içinde toprak dağıtımını sınırlandırma gereğini doğurmuştur. Roma'da *ager publicus*'un dağıtımı ve statüsü üzerine alınan kararlar çoğunlukla sistematik olmaktan uzak kalmış, dönemin siyasal ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Toprakların çoğunluğunun sınırlı bir elit grubuna tahsis edilmesi,

* Bu makale 15.03.2025 tarihinde Dergimize ulaşmış olup, 29.03.2025 tarihinde birinci hakem, 17.04.2025 tarihinde ikinci hakem onayından geçmiştir.

** İzmir Bakırçay Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Roma Hukuku Anabilim Dalı, gokce.turkoglu@bakircay.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2896-2204

Cumhuriyet'in son yüzyıllarında sosyal ve ekonomik krizlerin derinleşmesine yol açmıştır. *Ager publicus*'un kamu yararı için etkin biçimde kullanılamaması, bireysel çıkarların kamu menfaatinin önüne geçtiği anlarda Cumhuriyet rejiminin tıkanma nedenlerinden biri haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler

• ganîmet • *ager vectigalis* • *quaestor*

Public Lands under Roman Law

Abstract

In Roman law, *ager publicus* referred to land acquired as war booty or confiscated from rebellious communities. Although ownership of such land remained with the state, it was made available for individual use through various means. During the early Republic, disputes arose between the patricius and pleb classes over the distribution of *ager publicus*, significantly influencing the political structure of Rome.

The Romans typically subjected land acquired through conquest to taxation or allocated it to Roman citizens at symbolic prices, while retaining ownership within the state. Lands classified as *ager privatus vectigalisque* were granted to private individuals and generated substantial tax revenues. From the 4th century BCE onward, the expansion of Roman citizenship to broader populations affected policies regarding *ager publicus*, and the use of these lands expanded for both military and administrative purposes through the establishment of Latin colonies.

Following the Second Punic War, Rome's land policy underwent a major transformation. Lands belonging to communities that had betrayed Rome during the war were confiscated and turned into public land, then opened for use via taxation or leasing arrangements. Rome's colonial strategy also shifted, with small garrisons replaced by larger-scale settlements. However, rapid population growth and various political concerns eventually necessitated limits on land distribution.

Decisions concerning the allocation and status of *ager publicus* were often unsystematic and shaped by the political needs of the time. The concentration of land in the hands of a limited elite contributed to deepening social and economic crises in the final centuries of the Republic. The failure to use *ager publicus* effectively for public benefit became one of the factors that paralyzed the mechanisms of the Republican regime whenever private interests prevailed over the common good.

Key Words

• loot • *ager vectigalis* • *quaestor*

GİRİŞ

Mağlûp edilen düşmandan ganîmet almak, savaşların vazgeçilmez bir unsuru olduğundan, savaş ganîmetlerinin, Roma'nın savaş mâliyetlerini karşılaması ve hatta Roma halkı için kâr sağlaması beklenirdi. Yaşlı Cato'nun, MÖ. 195'deki Hispania seferi sırasında söylediği ünlü sözü, "*bellum se ipsum alet*" (savaş kendini besleyecektir), bu hesabı çok iyi biçimde yansıtır.¹ Gerçekten de, özellikle MÖ. 2. yüzyıldan itibaren halk Roma'ya akan savaş ganîmetlerini sabırsızlıkla bekler hale gelmişti. Ancak, savaş ganîmetlerinin dağıtımı her zaman sorunsuz olmuyordu. Komutaların ele geçirilen ganîmetleri nasıl dağıtacaklarına dâir yazılı kurallar çok az ve muğlak olduğundan, her savaştan sonra farklı uygulamalarla karşılaşılıyordu.² Üstelik Cumhuriyetin ilerleyen dönemlerinde dahi ganîmetlerin dağıtımı hakkında sabit düzenlemeler oluşturma irâdesine dâir herhangi bir kanıt bulunmamıştır. Esasen savaş ganîmetleri yazılı kurallardan ziyâde yazılı olmayan toplumsal normlara dayanılarak dağıtılırdı.³ Bu noktada dikkat edilen en önemli husus büyük bir zaferden sonra komutanların şahsî kazanç sağlamaktan kaçınmaları ve bu şekilde sade bir yaşam idealine bağlı kalmalarıydı. Ganîmet listelerinin tutulması da bu şeffaflık arzusunun ortaya koymaktadır.⁴ Her ne kadar, MÖ. 2. yüzyıldan itibaren ganîmetlere ilişkin olarak senatonun denetimi artmış olsa da bildiğimiz kadarıyla komutanları ganîmetleri listelemeye ve onları *aerarium*'a (devlet hazinesine) yatırmaya zorlayan herhangi

¹ Livius, *Ab Urbe Condita* 34.9.12.

² *Consul* L. Papirius Cursor'un MÖ. 293 yılında savaş ganîmeti olan büyük miktardaki gümüşü askerlere dağıtmak yerine, hazineye vermiş, bu da başta askerler olmak üzere Roma halkında büyük huzursuzluğa yol açmıştır. Livius, *Ab Urbe Condita* 10.46.5-6 "Bronz olarak, 2.533.000 *ases graves* geçit töreninde taşındı. Bunun, esirlerin satışından elde edildiği söyleniyordu. Şehirlerden ele geçirilen gümüş ise 1.830 *libra* idi. Bütün bu bronz ve gümüşler hazineye götürüldü, ganîmetin hiçbir kısmı askerlere verilmedi. Bu durum, *pleb*'ler arasında hoşnutsuzluğa neden oldu ve askerlerin maaşlarını ödemek için savaş vergisinin toplanmasıyla bu hoşnutsuzluk daha da arttı. Çünkü eğer *consul*, ele geçirilen ganîmeti hazineye koyma onurundan vazgeçmiş olsaydı, ganîmet hem askerlerin başışını sağlamak hem de maaşlarını ödemek için kullanılabilirdi." "*Aeris gravis travecta viciens centum milia et quingenta triginta tria milia; id aes redac tum ex captivis dicebatur; argenti quod captum ex urbibus erat pondo mille octingenta triginta. omne aes argentumque in aerarium conditum, militibus nihil datum ex praeda est; auctaque ea invidia est ad plebem quod tributum etiam in stipendium militum conla tum est, cum, si spreta gloria fuisset captivae pecuniae in aerarium inlatae, et militi tum donum dari ex praeda et stipendium militare praestari potuisset*" Diğer taraftan eş zamanlı görev yaptığı meslektaş Sp. Carvilius Maximus ise kendi kontrolündeki ganîmetleri askerlere ve halka dağıtarak popülerlik kazanmıştır. Ancak halkın sempatisi bir yana bırakılırsa, esasen her iki uygulama da hukuken geçerliydi.

³ Saskia T Roselaar and Mairén Helm, 'Spoils in the Roman Republic' in Saskia T Roselaar and Mairén Helm (eds), *Spoils in the Roman Republic: Boon and Bane* (Franz Steiner Verlag 2023) 25.

⁴ Irene Östenberg, *Staging the World: Spoils, Captives and Representations in the Roman Triumphal Procession* (Oxford University Press 2009) 25–31.

bir yasal düzenleme yoktu. Önceleri ganîmet olarak kolayca toplanıp götürülebilecek taşınır mallar öne çıkarken, zamanla servet göstergesi olan arazîler değer kazanmıştır. Romalıların savaş sonucunda ganîmet olarak ele geçirdikleri ya da isyancı müttefiklerden el koyma yoluyla elde ettikleri topraklara *ager publicus* denilmekteydi.⁵ Devlet, bu toprakların gelirlerinin bir kısmını veya belirli bir bedeli, vergi olarak toplardı. Bu çeşit arazîler, çeşitli şekillerde kişilerin istifâdesine bırakılmakla beraber, mülkiyet yine devlette kalmaktaydı. Fakat zilyetlikleri kuvvetle korunmuş olan fertler, bunları, temlik edebilmekte ve miras yoluyla mirasçılara bırakabilmekteydiler.⁶ *Ager publicus*'un hukukî statüsü hakkında zaman içinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. MÖ 5. yüzyıldan itibaren *patricius*'lar ile *pleb*'ler arasında bu toprakların kamu mülkiyetinde mi tutulacağı, kullananları tarafından kirâlanarak işletilmeye mi açılacağı, yoksa yoksul sınıfların özel mülkiyetine mi dağıtılacağı konusunda önemli tartışmalar yaşanmış ve bu durum Roma'nın siyâsî yapısını etkilemiştir.⁷ Pratikte ise, bu toprakların büyük bir kısmı Roma ve MÖ 338'den sonra Latin kolonilerine tahsis edilmiş gibi görünmektedir.⁸ Roma hukukunda *ager publicus*'un tarihsel gelişiminin ortaya konması günümüz hukukunda kamu arazîlerinin konumlandırılması bakımından önem taşımaktadır. Çalışmamızda tarihsel süreçte *ager publicus*'un ne şekilde konumlandırıldığı kısaca değerlendirilmektedir.

⁵ Saskia T Roselaar, *Public Land in the Roman Republic: A Social and Economic History of Ager Publicus in Italy, 396–89 BC* (Oxford University Press 2010) 31.

⁶ Ziya Umur, *Roma Hukuku Lügatı* (Fakülteler Matbaası 1975) 22.

⁷ Roma'nın ilk cemiyetinde *gens*'lere dahil bulunan kimselere *patricius* denilmektedir. Bunlar Roma'nın asilleridir. Çok uzun bir süre boyunca Roma siyâseti *pleb-patricius* çatışması etrafında çerçelenmişti. The Oxford Dictionary of Late Antiquity, vol II (Oxford University Press 2019). Roma nüfusunun kalabalık kısmını teşkil eden çiftçi, küçük esnaf ve zanaatkârlardan oluşan gruptur. Önceleri çoğu haklardan mahrumlarken, Cumhuriyet döneminden itibaren *patricius*'larla girdikleri mücadelelerden başarılı olarak ayrılmışlardır. *Patricius*'larla eşit haklara gelmek için uzun süre çabaladıktan sonra, zaman içinde tüm *magistra*'lıklara ve *senatus* üyeliğine gelerek, nihayet Cumhuriyet döneminin ortalarından sonra, aynı hakları elde etmişlerdi. Bilindiği üzere Cumhuriyet döneminin (MÖ 509-27) en karakterist olayı *patricius* ve *pleb*'ler arasındaki sınıf mücadelesi olmuş, hatta rejimin yıkılmasına yol açmıştır. Cumhuriyet döneminin başında *pleb*'lerin sosyal durumunda herhangi bir iyileşme bulunmamakla birlikte, ilerleyen zamanlarda özellikle *tribunus plebis* makamının tesisiyle denge büyük ölçüde *pleb*'lerin lehine değişmiştir. Özlem Söğütü-Erişgin, 'Patricius-Pleb Sınıfı Mücadelesi ve Bu Mücadelenin Roma Özel Hukukunun Gelişimine Etkisinin Genel Hatları' in Prof. Dr. Ejder Yılmaz'a Armağan, vol 2 (Ankara 2014) 1754; Eşref Küçük, 'Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: Provocatio ad Populum ve Tribunus Plebis' (2015) 5(1) *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 129.

⁸ John W Rich, 'The Triumph in the Roman Republic: Frequency, Fluctuation and Policy' in Carsten Hjort Lange and Frederik Julian Vervaeke (eds), *The Roman Republican Triumph Before the Spectacle* (Edizioni Quasar 2014) 204–208.

I. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ

MÖ. 5. yüzyılın ortalarına kadar ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan Roma Devletinde küçük ve büyük arazi sahipleri birbirleriyle işbirliği halinde faaliyet gösteriyorlardı. Büyük arazi sahipleri, topraklarında yoksulları çalıştırarak onların hamiliğini üstleniyorlar ve bu şekilde karşılıklı yükümlülüklerin ifasını gerektiren sosyal ve ekonomik bağlarla kurulu bir sistem işliyordu. Ticaretin gelişmesi ise, özellikle kıtlık gibi buhranlarda Romalı zenginlerin himayeleri altındakiler de dahil olmak üzere Roma'ya gıda temin etme görevini üstlenmeleriyle gerçekleşmiştir. Asil sınıftaki zenginlerin arazilerinde çalışan alt sınıf Romalıların gücü ise toprak için harcadıkları emekle, özellikle de hasat dönemindeki çalışmalarıyla ölçülüyordu.⁹ Bu sistem her ne kadar eşitsiz olsa da zenginlerle yoksullar arasında karşılıklı fayda sağlayan istikrarlı bir ilişki kurmuş ve bu şekilde zenginlerin yoksulları keyfi biçimde ezmelerine engel olmuştur. Bu dönemde yakın komşularıyla savaşıyan Romalılar, yaptıkları kısa süreli ani akınlarda genellikle taşınır değerli eşyaları toplayıp, kendi vatanlarına geri dönüyorlardı.¹⁰

MÖ. 4. yüzyılın ortası itibarıyla Roma o zamana kadar taşıdığı nispeten kolektif yapıdan daha bireyci bir yapıya dönüştü. Aşiretlerin önemi azalırken, bireysel olarak Roma vatandaşlığı hem büyük avantajlar hem de vergi ödeme ve

⁹ Livius, *Ab Urbe Condita* 2.23. *sed et bellum Volscum imminabat, et civitas secum ipsa discors intestine inter patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob aes alienum. fremebant se foris pro liberta et imperio dimicantes domi a civibus captos et oppressos esse, tutioremque in bello quam in pace et inter hostis quam inter civis libertatem plebis esse; invidiamque eam sua sponte sponte gliscerem insignis unius calamitas accendit.* Ancak yalnızca Volskilerle savaşın eşliğinde olunmakla kalınmıyor; aynı zamanda vatandaşların kendi aralarındaki anlaşmazlıklar da sıkıntılar yaratıyordu. *Patricius-pleb* çekişmeleri özellikle borçları nedeniyle hizmete zorlananlar yüzünden, taraflar arasındaki nefreti alevlendirmişti. Bu adamlar, özgürlük ve hâkimiyet için savaşıırken evlerinden uzakta bulundukları sırada topraklarına el konulduğunu Roma vatandaşları tarafından köleleştirildiklerini ve baskı altına alındıklarını yüksek sesle dile getirdiler; pleblerin özgürlüğünün barış zamanında değil, savaşta; Roma vatandaşları arasında değil, düşmanlar arasında daha güvende olduğunu söylediler. Livius, *Ab Urbe Condita* 2.4.12 *Pax domi forisque fuit et hoc et insequente anno, C. Furio Paculo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi ab decemviris per secessionem plebis a patribus ex senatus consulto voti eo anno facti sunt. Causa seditionum nequiquam a Poetelio quaesita, qui tribunus plebis iterum ea ipsa denuntiando factus, neque ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum pervincere potuit, et cum magno certamine obtinuisset ut consulerentur patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creati iussi sunt; ludibrioque erant minae tribuni denuntiantis se dilectum impediturum, cum quietis finitimis neque bello neque belli apparatu opus esset.* Hem içerde hem dışarda barış hakimdi; bu durum, Gaius Furius Paculus ve Marcus Papirius Crassus'un konsüllük yaptığı yıl ve bir sonraki yıl boyunca devam etti. *Pleb*'lerin *patricius*'lara karşı gerçekleştirdiği *secessio plebis* sonrasında senatonun kararı doğrultusunda *decemviris*'a adanan oyunlar gerçekleştirildi. Poetelius'un ikinci kez *tribunus plebis* seçilmesi ve vaat ettiği reformları gerçekleştireceğini ilan etmesine rağmen, dönemin *consul*'lerini senatoya *pleb*'ler lehine toprak tahsis konusunda bir öneri sunmaya zorlamakta başarısız oldu.

¹⁰ Jeremy Armstrong, *War and Society in Early Rome: From Warlords to Generals* (Cambridge University Press 2016) 138.

askerlik yapma gibi çeşitli yükümlülükler getirdi. Roma Devletinin otoritesinin ve gücünün artmasına bağlı olarak, vatandaşlarının yaşamına daha fazla müdahil oldukça, vatandaşlar da devletten daha fazla ihtiyaçlarının karşılaması beklentisi içine girdiler. Zamanla büyük bir dönüşüm geçiren Roma devleti, savaş finansmanına yönelik farklı stratejileri de içeren yenilikçi bir askerî düzen geliştirdi.¹¹ Romalılar MÖ. 4. yüzyılda özel askerî birliklerden oluşan, daha heterojen bir ordu tesis etmeyi başardılar. Artan sayıda *pleb*'in orduya katılımı ve kullanılan silahların geliştirilmesi, Roma ordusunu devletin merkezi haline getirdi. Ancak her alanda yoğun bir şekilde hissedilen *patricius-pleb* mücadelesi orduda da hissedilerek, ganimetlerin eşit paylaşımı sorununu doğurdu. Hafif silahlı olarak orduya katılan *pleb*'ler, ağır silahlı olan *patricius*'lardan hem sayıca daha fazla oldukları, hem de ani akınların yapıldığı küçük ölçekli savaşlarda daha faydalı olduklarından ganimetlerden daha fazla pay talep etmeye başladılar. Artık, ganimet olarak taşınırlara nazaran taşınmazların önemi arttığından ekonomik durumlarını düzeltmek isteyen *pleb*'ler daha istekli şekilde orduya katılıyor ve zafer kazanıldığında düşmandan ele geçirilen tarım arazilerinde hak iddia ediyorlardı.¹² *Patricius-pleb* çatışmasının artmasına yol açan bu durum aynı

¹¹ Roma Cumhuriyet döneminde savaş ekonomik sistemin merkezinde yer almış ve devletin büyümesiyle ekonomik yapıyı da şekillendirmiştir. Roma erken dönemlerinden itibaren genişlemeci bir siyaset izlemiş ve bu süreçte savaş ekonomisini kurumsallaştırarak kaynaklarını savaşın gereksinimlerine göre yönlendirmiştir. Devlet, savaşları finanse edebilmek için vergilendirme, ganimet dağıtımı ve *ager publicus* tesisi gibi çeşitli mekanizmalara başvurmuştur. Örneğin MÖ. 4. yüzyılda Roma'nın savaş giderlerini karşılamak için yurttaşlardan alınan doğrudan vergilere artırılmıştır. Ancak fetihlerle birlikte savaş ganimetleri arttıkça, bu vergiler azaltılmış ve MÖ. 167'de tamamen kaldırılmıştır. Roma ordularının zafer kazandığı bölgelerdeki ganimetler ve haraçlar devlet hazinesine önemli katkı sağlamıştır. Fethedilen topraklar üzerindeki halklardan düzenli vergiler alınmış ve bu kaynaklar yeni askerî seferleri finanse etmek için kullanılmıştır. Bu dönemde orduların finansmanı büyük bir yükütlü ve bunun için çeşitli sistemler geliştirilmişti. Roma'nın erken dönemlerinde lejyonerler zorunlu askerlik hizmetini gerçekleştirirken, MÖ. 4. Yüzyıldan sonra askerler maaş almaya başlamışlardır. Bu maaşlar savaşlardan elde edilen ganimetlerle finanse edilirdi. Roma ordusunun ihtiyacı olan gıda, silah ve teçhizatın sağlanması için özel üretim merkezleri ve tedârik ağları oluşturulmuştur. Özellikle tahıl, savaş zamanlarında hem askerlerin hem de Roma halkının beslenmesi için kritik bir öneme sahipti. Bu dönemde Roma Cumhuriyeti *socii* denilen müttefiklerinden asker desteği alarak, masraflarını azaltmayı başarmıştır. Fetihlerle birlikte Roma'nın köle sayısı son derece artmıştır. Böylece Roma'nın ekonomisi kölelerin sağladığı bedava işgücüne dayanır hale gelmiştir. Köleler tarımsal üretimi artırırken, aynı zamansa madenlerde ve inşaatlarda çalışmışlardır. Ancak uzun süreli ve sıklıkla yapılan savaşlar küçük çiftçilerin topraklarını kaybetmelerine yol açmıştır. Bu topraklar büyük toprak sahiplerine geçmiştir. Cumhuriyetin son dönemlerinde ise savaş ekonomisinin aşırı yüklenmesi ve iç savaşlar, ekonomik sorunları beraberinde getirmiştir. Bununla bağlantılı olarak vergi sisteminde bozulmalar yaşanmış ve çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fabrizio Biglino, *The War Economy of the Roman Republic (406–100 BCE): The System that Built an Empire* (Brill 2024).

¹² Romalıların Veii'yi fethi bu yeni stratejinin belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Veii dönemin öne çıkan, zengin Etrüks şehirlerinden biriydi. MÖ. 396 yılında Roma bu şehri aldıktan sonra büyük bir iskân hareketi gerçekleştirdi ve toprakların neredeyse tamamına el koydu. MÖ. 4 yüzyıldan itibaren fethedilen topraklarda yeni yerleşim yerleri tesis edilmiştir. MÖ. 386'da Stellatina, Tromentina, Sabatina ve Arnensis; MÖ. 358'de Pomptina ve Publilia; MÖ. 332'de Maecia ve Scaptia; MÖ. 318'de is Falerna ve Oufentia Roma hakimiyetine girmiştir. MÖ. 3. Yüzyılda ise MÖ. 299'da Aniensis ve Teretina; MÖ. 241'de Velina ve Quirina olma üzere daha az sayıda *tribus* oluşturulmuştur. Mağlup olan bazı halklara Roma vatandaşlığı verilirken, bazıları böyle bir ayrıcalık elde etmemiştir. Örneğin Herniciler Roma vatandaşlığını kazanamadılar ve *socii* olmaya deva ettiler. Topluluklara

zamanda savaş ganimeti olarak ele geçirilen toprakların daha sistemli olarak düzenlenmesini sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde *pleb*'lerin *ager publicus*'tan faydalanma hakkı, *patricius*'lar tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Ancak bu haksızlığa karşı çıkarak isyan eden *pleb*'ler, yalnızca yeni fethedilen topraklardan pay talep etmekle kalmamış, mevcut toprakların yeniden dağıtılmasını da istemiştir. Buna karşın *patricii*, sahip oldukları hakları korumak için büyük bir mücadele vermiş ve *pleb*'ler lehine olan uygulamaları engellemeye çalışmışlardır.¹³

Vergi tabanını genişletmek isteyen Romalılar ganimet taşınmazları kendilerine mümkün olan en fazla vergi ve askeri sağlayacak biçimde düzenlemeye çalışmışlardır. Romalıların genellikle kabul ettikleri uygulama,

Roma vatandaşlığının verilir verilmemesi tamamen siyâsî bir karar olmakla birlikte, *civitas* hakkını elde etmenin veya *socii* kalmanın hangisinin daha avantajlı olduğu da farklı durumlar için değişiklik göstermekteydi. Ancak her şeye rağmen topluluklar Roma vatandaşlığını elde etmek için büyük mücadeleler vermişlerdi. Roma'nın müttefiki kalmakla birlikte, vatandaşlık hakkı tanınmamış halklar Roma'dan bağımsız kaldıkları için, Roma'ya *tributum* ödemek zorunda değildiler. Ancak Roma ordusuna asker sağlamakla yükümlü kılınmışlardı. Dahası, müttefik toplulukların askerlerine Roma devletince *stipendium* ödenmezdi. Bunlara herhangi bir ödeme yapılabaksa, bu bağlı oldukları toplulukça yapılırdı. Anlaşıldığı üzere “müttefik” statüsü, Roma devletinin savaşın malî yükünü yaymak için kullandığı bir yöntemdi. *Socii*'nin *tributum* ödememesi, onların Roma vatandaşlarından daha iyi bir konuma getirilmiş oldukları şeklinde yorumlanarak, Roma halkı ile aralarında ek gerilimler ve memnuniyetsizlikler yaratmıştır. Timothy J Cornell, *The Beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000–264 BC)* (Routledge 1995) 75–81.

¹³ Örneğin MÖ. 367 yılında çıkarılan Licinius-Sextius yasasıyla bir vatandaşın sahip olabileceği *ager publicus* miktarı 500 *iugerum* (yaklaşık ¼ hektara denk gelen Roma dönemine ait bir ölçüm birimi) ile sınırlanıyordu. Bu düzenleme dönemin *tribunus plebis*'leri tarafından *pleb*'leri *patricius*'lara karşı korumak için getirilmiştir. *Tribunus plebis* Roma Devletinde *pleb*'lerin kabul edildiği ilk resmî makamdır ve Cumhuriyet döneminde *patricius*'ların elinde olan *senatus* ve *magistratus* gücüne karşı en önemli denge unsuru olmuştur. Cumhuriyet döneminin en başlarında ağır borç yükleri altında ezilen *pleb*'ler *patricius*'lara karşı bir dizi çatışmaya girişmişler ve nihayet MÖ. 494 yılında Lucius Sicinius Vellutus'un önerisiyle Roma dışındaki *Mons Sacer*'e (Kutsal Tepe) çekilmişlerdir (*secession plebis*). *Pleb*'lerin işgücünü kaybetmek istemeyen *senatus*, *pleb*'lerin desteğini kazanmış eski *consul* Agrippa Menenius Lanatus'u arabulucu olarak *pleb*'lere gönderdi ve *pleb*'ler, kendilerini temsil edecek ve *consul*'lerin gücüne karşı onları koruyacak özel *tribunus* atanması yönündeki taleplerinin karşılanması karşılığında şehre dönmeye razı oldular. *Tribunus plebis*'in *concilium plebis* denilen halk meclisini toplantıya çağırma ve görüşmeleri yönetme; senatoyu toplantıya çağırma, yasa teklifinde bulunma ve *pleb*'leri ilgilendiren hukukî meselelere müdahalede bulunma yetkisi vardı. Ayrıca yalnızca *pleb*'lere yönelik yasalar (*plebiscita*) çıkarabiliyorlar ve *provocatio ad populum* yürütebiliyordu. Ancak en önemli güçleri, *consul*'lerin ve diğer *magistra*'ların eylemlerini veto edebilmeleriydi (*intercessio*). *Tribunus plebis*'in bu veto yetkisi, *pleb* sınıfının çıkarlarının korunması açısından çok büyük bir adımdı. Üstelik hiçbir *magistratus* hatta *dictator* bile *tribunus plebis*'in vetosunu ortadan kaldıramazdı. *Tribunus plebis*, genellikle Roma Forumunda kendileri için ayrılmış özel sıralarına otururlar ve sahip oldukları çeşitli dokunulmazlıklardan (*sacrosanct*) yararlanırlardı. Onlara zarar veren herhangi bir kişi kanun kaçığı ilan edilir ve herhangi bir *pleb* tarafından ceza alma tehlikesi olmaksızın öldürülebilirdi. İmparatorluk döneminde ise makam işlevini kaybetmiştir. MÖ. 493 yılında *tribunus plebis* makamına ilk kez Lucius Albinus Paterculus ve Gaius Licinius seçildi. Başta iki kişi iken hemen sonra beş kişi aynı anda bu görevi yapmıştır. MÖ. 457 yılında ise sayıları ona yükselmiştir. *Tribunus plebis*'lerin yetkileri *pleb*'leri savunma yeminleri doğrultusunda yalnızca Roma şehrinin sınırları içinde ve bir mil çevresinde geçerli olurdu. Ancak dönemin *tribunus plebis*'i olan Gaius Licinius Stolo'nun önderliğinde yapılmış olan bu düzenleme zaman içinde *patricius* toprak sahiplerinin sahte başış belgeleri düzenlemeleriyle işlemez hale gelmiştir. Roselaar, *Public Land* (n 5) 89.

kazandıkları zaferlerden sonra toprakların üçte birini devlet arazisine ekleme şeklindeydi. Bu topraklar ekili olduğu sürece, bir kısmı bireysel olarak Roma vatandaşlarına veya yeni kurulan kolonilere tahsis edilmiş¹⁴, bir kısmı ise *quaestor*'lar tarafından, alıcının bu toprakları devredebilmesi ve miras bırakabilmesi mümkün olacak şekilde, ancak yine de devlet malı olarak kalmak şartıyla satılmıştır. Ödenen önemli ya da sembolik bir kirâ bedelini (*vectigal*)¹⁵ vurgulamak amacıyla bu topraklar "*ager privatus vectigalisque*" veya "*ager publicus stipendiarius datus assignatus*" olarak adlandırılmışlardır.

Ager privatus vectigalisque praetor veya *quaestor* tarafından mülkiyeti devlette kalmak üzere, bir bedel karşılığında fertlere devredilen arazilerdir. Geri kalan kısım ise devletin yönetiminde tutulmuş ve *censor*'lar tarafından kirâya verilmiştir. Ekili olmayan bölgelerde devlet, halka açık bir ilanla, tarım amaçlı kullanım için geçici bir el koyma hakkı (*occupatio*) sağlamış, bunun karşılığında yetiştirilen tahılın onda birini ve meyvenin beşte birini almıştır. Ancak bu topraklar özel mülkiyete dönüşmemiş, toprağı işletenin *possessio* (zilyetliği) korunmuştur.¹⁶

Görüldüğü üzere bu dönemde yenilmiş topluluklara ait arazilere yönelik bir sistem olduğu kabul edilse de *ager publicus*'un Roma halkıyla paylaşılmasına dâir kararların büyük ölçüde geçici ve duruma bağlı olarak alınması sebebiyle tam anlamıyla işleyen bir "sistem" olarak nitelendirilebilmesi güçtür. Bu da yukarıda değinildiği üzere, *patricius-pleb* çatışmasını şiddetlendiriyordu. MÖ. 4. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Romalılar kendilerini İtalya yarımadasında fethettikleri yerlerdeki halklara yönelik izledikleri siyâsetleri değiştirmek zorunda hissetmişlerdir. Uygulanan bu yeni politikalar, Roma vatandaşlığını daha cazip

¹⁴ Romalılar MÖ. 381 yılında Tusculum ve Velitrae'yi ele geçirmiş ve burada yaşayan halka Roma vatandaşlığı vermişlerdir. Buna bağlı olarak da onları Roma'ya *tributum* (vergi) ödemek ve Roma savaşa girdiğinde kendilerine asker yollamakla yükümlü kılmışlardır. Armstrong (n 10) 143.

¹⁵ Gaius, Institutiones 3. 145. *Vectigal* aynı zamanda devlete ödenen her türlü ücret için de kullanılmaktaydı. *Adeo autem emptio et uenditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere videntur, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et uenditio contrahatur an locatio et conductio, ueluti si qua res in perpetuum locata sit. quod euenit in praediis municipum, quae ea lege locantur, ut, quamdiu [id] vectigal praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius praedium auferatur; sed magis placuit locationem conductionemque esse.*

Alım ve satım ve kirâlama burada birbirine o kadar yakındır ki, bazı durumlarda sözleşmenin hangi kategoriye girdiği bir sorun teşkil eder; Örneğin, kirâ ödendiği sürece kirâcı ve mirasçılarının arazîde kalmaya devam etmesi koşuluyla kirâlanan belediye arazilerinde olduğu gibi, arazî ebediyen kirâlandığında. Ancak burada daha iyi olan görüş, sözleşmenin bir icar ve kirâlama sözleşmesi olduğudur.

¹⁶ Umur (n 6) 35.

kılmış ve savaş ganîmeti taşınmazlara kimlerin erişebileceğini belirli ölçüde değiştirmiştir. Bu bağlamda kritik dönüm noktası ise Latin Savaşı olmuştur.¹⁷

II. LATİN SAVAŞI SONRASI (MÖ. 338-MÖ. 200)

Latin Savaşı (MÖ 341–338) sonrasında Romalılar Latinler üzerindeki otoritelerini nihayet kesin olarak kurdular ve onları “isyanları” nedeniyle başta ellerinden topraklarını almak üzere çeşitli şekillerde cezalandırdılar. Bundan sonra ise, İtalya’nın tamamını fethetme sürecine girerek Roma hegemonyasına tabi geniş ölçekli bir müttefik sistemi oluşturmayı başardılar¹⁸. Bu dönemde *ager publicus*’un dağıtımı ve kullanımı konusunda da değişiklikler yaşandı. Artık, *ager publicus*’un Roma vatandaşlarına tahsis edilmesinden uzaklaşırsak, çoğunluğunun Roma devletinin mülkiyetinde tutulması söz konusu oldu.¹⁹ Latin Savaşından sonra karşılaşılan en dikkat çekici yeniliklerden biri *civitas sine*

¹⁷ Saskia T Roselaar, ‘Ager Publicus, Land as a Spoil of War in the Roman Republic’ in Jeremy Armstrong and Michael P Fronda (eds), *Romans at War: Soldiers, Citizens and Society in the Roman Republic* (Routledge 2019) 197.

¹⁸ Latinler merkezî bir yönetime sahip değillerdi. Bunun yerine, ortak dil, din, kültür ve geleneklere sahip olan şehir devletleri biçiminde örgütlenmişlerdi. Latin toplulukları, MÖ. 5. yüzyılda komşu halklar olan Aequi ve Volskilerin saldırılarına karşı koyabilmek amacıyla Romalıların da dahil olduğu *Foedus Cassianum* denilen bir askerî ittifak oluşturdular. *Foedus*, Antik Roma’nın en önemli diplomatik araçlarından biriydi. Erken Cumhuriyet döneminde Roma, *foedera* sistemini kullanarak ittifaklar kurdu ve İtalya’daki büyüyen devletin sınırlarındaki siyâsî etkisini istikrara kavuşturdu. Bu antlaşmalar, Roma’nın diğer şehirler, devletler ve halklarla yaptığı resmî antlaşmalardı ve taraflar arasındaki yükümlülükleri, ayrıcalıkları ve ilişkileri düzenliyordu. *Foedus* tarafları *aequum* (eşit) yani taraflar aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olacak şekilde ya da *iniquum* yani eşit olmayan şekilde konumlandırırdı. Genellikle Roma, karşı tarafa göre daha baskın bir konumda olurdu. Bu antlaşmalar kapsamında, Roma’nın müttefikleri Roma’ya askerî destek sağlama karşılığında Roma’nın koruması altına girerler ve iç işlerinde özerkliklerini sürdürürlerdi. *Foedus*’un en ünlü örneklerinden biri, MÖ. 493 yılında Latinlerle yapılan *Foedus Cassianum*’dur. Bu antlaşma, Roma ile Latin şehirleri arasında bir savunma ittifakı kurarak yerel kabileleri birleştirmeye ve bölgesel istikrarı güçlendirmeye yardımcı oldu. Zamanla Roma, antlaşmalarda daha dominant hale gelmiş ve bu yüzden, Samnit Savaşları gibi direnişler yaşanmıştır. *Foedera*, Roma’nın dış politikasının temelini oluşturdu, ancak MÖ 2. yüzyıldaki fetihlerden sonra yerini doğrudan eyalet kontrolüne bırakmıştır. Roma, ittifaklar ve fetihler arasında ustaca bir denge kurarak, uzun süre Roma ittifakın en güçlüsü olduğundan dolayı, doğal lider konumuna sahip oldu. Zamanla bu liderlik pozisyonunu kötüye kullandığı için, Latinler ittifak dışı saldırılar yerine, gücünü her geçen geçen gün artıran Romalılardan çekinir hale geldiler. Hatta MÖ. 4. yüzyılın başlarında Roma ile çatışmaya başlayan Latinler, eski düşmanları olan Volskilerden Roma’ya karşı yardım istediler. Ancak bu birliktelik bile Roma’nın Pomptine bataklıkları ve Monti Lepini üzerinde kontrol sağlamasını ve MÖ. 381 yılında Latin şehri Tusculum’u ilhak etmesini engelleyemedi. MÖ. 358 yılında dışarıdan gelen tehditler karşısında Latinler bir kez daha Roma korumasına sığınmışlar ve aralarındaki askerî antlaşmayı yenilemişlerdir. Fakat bu dönem uzun sürmemiş ve MÖ. 341 yılında Roma-Latin savaşı patlak vermiştir. Livy Roma- Latin ilişkisinin kötüleşmesinin nedenleri arasında MÖ. 349 Galya tehdidi karşısında Latinlerin kendi paylarına düşen askerleri göndermeyi reddetmelerini ve MÖ. 343 yılında Roma’ya saldırıyı planlamalarını saymaktadır. Gerçi bu saldırı, Roma’nın Samnitlere karşı kazandığı zafer nedeniyle gerçekleşmemiştir. MÖ. 341-338 yıllarında gerçekleşen Roma ile Latin halkları arasındaki savaş ise, Latin Birliği’nin dağılması ve bu toprakların Roma hakimiyetine geçmesiyle sonuçlandı. Latin halklar ise farklı biçimlerde de olsa Roma vatandaşlığı elde ettiler. Hugh Elton, *Frontiers of the Roman Empire* (Routledge 1996) 11ff.

¹⁹ Bunda *viritate* uygulamasından büyük ölçüde vazgeçilerek, çok az sayıda yeni *tribus* oluşturulmasının da etkisi vardır. Roselaar, *Ager Publicus* (n 17) 199.

suffragio (oy hakkı olmadan vatandaşlık) statüsünün sıklıkla tanınmasıydı. Esasen nedenleri tam olarak bilinmemekle birlikte, çeşitli Latin halklarına tanınan bu statü, varlıklı ve vergi ödeyebilen ancak lejyonlarda hizmet edemeyen müttefiklerden maksimum düzeyde yararlanmak amacıyla tasarlanmıştı. Örneğin Campania'daki zengin Latin şehirlerinin halklarına bu şekilde *civitas sine suffragio* tanınmıştı.²⁰ Benzer şekilde kendilerine tam anlamıyla Roma vatandaşlığı tanınmış olmasına rağmen, küçük ölçeklerde *ager publicus* almış bazı Latin topluluklarının asker gönderme yükümlülüğü kaldırılmıştı.²¹ Bu gelişmelerin ardında bireysel olarak (*viritaliter*) Roma vatandaşlarına toprak dağıtımının ve yeni aşiretler yaratılmasının yarattığı gerilimleri ortadan kaldırmaya yönelik siyâsî hesaplar yatıyordu.²² Özellikle *comitia centuriata*'nın²³ MÖ. 240 civarında yeniden yapılandırılmasından sonra yoğun bir nüfusa sahip *tribus*'u kontrol eden *novus homo* Roma idaresinde büyük güç sahibi olabilirdi. Bundan çeken Romalılar *ager Gallicus*'un dağıtımında yeni *tribus* oluşturmaktan imtina ettiler.²⁴ Bunun yerine, *ager publicus*'a yerleşenler için daha fazla sayıda Latin kolonileri kurma politikası benimsenmişti. Böyle bir strateji benimsenmesinin nedenlerinden biri, Latin kolonilerinin, genellikle düşman topraklarına yakın bölgelerde askerî karakollar

²⁰ Ancak bunun da bazı istisnaları vardı. *Civitates sine suffragio* statüsü tanınmış olan Privernum, Fundi, Formiae gibi çeşitli şehir halkları elimize ulaşan verilerden anlaşıldığı üzere, tam anlamıyla zengin sayılmazlardı. Öte yandan Roma'ya çok yakın olan Praeneste ve Tibur gibi zengin ve güçlü şehirlerin halklarını karşlarına almaktan çeken Romalılar, onlara Roma vatandaşlığı tanımış, ancak belli miktarda topraklarına el koyarak, bu toprakları Roma'nın *ager publicus*'u yapmıştır. Ibid 199.

²¹ Kendilerine yalnızca iki *iugerum ager publicus* verildiğinden ötürü, Roma'nın savaşlarında Roma ordusuna asker göndermekten muaf tutuldular (*vacatio militiae*). William Smith, William Wayte and George E Marindin (eds), *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, vol II (John Murray 1890) 805.

²² Örneğin Velina ve Quirina *tribus*'larına senato karşı çıkmıştır. Benzer şekilde, *ager Gallicus*'un fakir Roma vatandaşlarına dağıtılması da sert bir muhâlefetle karşılaştı. Cicero'nun bu konu hakkındaki yorumu Flaminius'un toprak dağıtımıyla halkın sempatisini kazanmaya çalıştığı şeklinde olmuştur. "Gaius Flaminius *tribunus plebis* iken *senatus*'un ve genel olarak tüm üst sınıfın arzularına aykırı, kışkırtıcı bir toprak yasası önerdi". Cicero, *De Inventione* 2.52. (*C. Flaminius.... cum tribunus plebs esset, invito senatu et omnino contra voluntatem omnium optimatium per seditionem ad populum legem agrariam ferebat*). Hatta bu topraklar tam olarak bilinmemekle birlikte bizzat senâtorlere dağıtılmış, daha doğrusu senâtorce bu topraklara el konulmuş olabilir. Bu noktada tam olarak anlaşılamayan husus söz konusu toprakların senâtorlere dağıtıldığı varsayılsa bile, bu dağıtımdan yaklaşık elli yıl önce Roma tarafından kazanılmış olduğudur. Elbette ki, savaş ganimeti olan bu arazilerin bu kadar uzun süre boş bırakılabileceği pek olası değildir. Öte yandan Roma'dan ve gözde pazarlardan uzak olan bu arazilerin senâtorler için çok cazip olmadığı da aşîkârdır. Flaminius'a muhâlif olanların iddiaları, onun bu arazileri dağıtırken kendisine sâdık ve minnettar büyük bir kitle yaratarak siyâsâl nüfuzunu çok genişletmeyi amaçladığı yönündedir. Brian Campbell, *The Writings of the Roman Land Surveyors* (Society for the Promotion of Roman Studies 2000) 99.

²³ Önce 193 daha sonra 194 adet *centuria*'lardan oluşan halk meclislerine *comitia centuriata* denilir. Roma devletinde her *centuria*'nın bir oyu vardı. *Comitia centuriata*'da *magistratus*'ların teklif ettikleri yasa teklifi kabul ya da reddedilir, *consul*'ler, *praetor*'lar ve *ensor*'lar seçilir ve önemli ceza davaları görölürdü. Umur (n 6) 40.

²⁴ *Novus homo* Cumhuriyet Döneminde farklı anlamlarda kullanılan bir terim olmakla birlikte genellikle ailesinden *senatus*'a giren ilk kişiyi ifade ederdi. Cornell (n 12) 90-91.

olarak tasarlanmış olmaları ve düşman saldırılarında Roma'dan bağımsız olarak derhal savunmaya geçebilmeleridir. Bu bakımdan bu çeşit Latin kolonileri halklarını *dilectus*'a (zorunlu asker alımı) tabi tutmanın pek anlamı yoktu.²⁵

Özellikle II. Pön Savaşı öncesi Roma kendine savaş kaynağı arayışı içine girdi. Bu dönemde zengin Roma vatandaşlarından bazıları savaşı finans edebilmesi için sahip oldukları altın, gümüş ve bronzlarını devlet hazinesine bağışladılar.²⁶ Ayrıca Roma devleti varlıklı çiftçilere hitap eden çeşitli yeni yöntemler geliştirdi. Bu yöntemlerden ilki *quaestor* tarafından arazi satışıydı. MÖ. 205 yılında *ager Campanus*'un belli bir kısmı *quaestor*'larca satıldı.²⁷ Yine MÖ.

202 yılında Roma ekonomisini düzeltmek ve savaş için para toplayabilmek için *ager publicus*'u özel kişilere satarken *ager trientabulis fruendus datus* denilen araziler yaratmışlardır. Borçlarının ilk taksitini ödeyebilen devlet, MÖ. 202 yılında ikinci taksiti ödeme zamanında hazineye yeterli para bulunmadığından yeni bir kaynak yaratma zorunluluğu altına girmişti. Senato, Roma'ya elli mil uzaklığındaki çeşitli arazileri *ager trientabulis fruendus datus* olarak tanımlayarak, bu topraklardan ve semerelerinden yararlanma hakkını özel kişilere bıraktı. Devlet ise, istediği zaman, araziyi yeniden satın almak hakkını korumaktaydı.²⁸ Son olarak, *ager publicus* kamu arazi statüsünü koruyarak bireylere kirâlama yoluyla

²⁵ Bazı Latin kolonilerinin bu özel statülerine benzer şekilde Roma'nın İtalyan müttefiklerinden bir kısmının özellikle II. Pön Savaşından sonra savaş ganimetlerinden pay alabildikleri de düşünülmüştür. Ancak bu düşünce çok da mümkün değildir çünkü müttefiklerin çoğunun sahip oldukları topraklara zaten Romalılar tarafından *ager publicus* olarak el konulmuştur. Onların ellerinden topraklarını alıp, daha sonra başka topraklara kolonici olarak yerleştirmek çok da mantıklı değildir. Ancak bu dönemdeki nüfus hareketliliği ve Roma vatandaşlığına bireysel ve toplu olarak kabul edilmenin fazlalığı bu iddiayı destekler niteliktedir. Fethedilen topraklar üzerinde Latin kolonileri kurmanın yanı sıra, Romalıların kullandığı bir diğer yöntem İtalya'daki müttefiklerine karşı kazandıkları zaferden sonra onların topraklarını Roma devletinin mülkü haline getirip, devletim kontrolü altında tutmaktır. Bu topraklar önceki maliklerinin elinde kalıyordu. Ancak doğal olarak Roma'nın gelir kaynağına dönüşmüştü. Andrew Lintott, *Judicial Reform and Land Reform in the Roman Republic: 34–64, 171–286* (Cambridge University Press 1992) 109–110.

²⁶ Halk arasında Roma'nın Kartaca'ya açacağı savaşı finanse etmek hususunda öyle büyük bir istek oluşmuştu ki, hazine kayıtlarına bağış yaptıklarına ilişkin isimlerini yazdırma hususunda adeta yarışa girmişler ve kâtipler bu listeleri tutmakta zorlanmışlardır. Elton (n 18) 24.

²⁷ Bu yıllarda Roma devletinin büyük meblağlara ihtiyacı vardı. Bu malî açıkları kapatmak için *quaestor*'lara örneğin Fossa Graeca topraklarının bir kısmını satma yetkisi verilmişti. Roma devletinin bu dönemde sıklıkla satış yoluna başvurmasının nedeni kendi topraklarındaki hakimiyetini mümkün olduğunca koruyarak, daha uzak bölgelerde bireysel mülkiyete olanak tanımasıydı. Lintott (n 25) 114.

²⁸ Umur (n 6) 22. Ne yazık ki, bu kategoriye giren arazilerin ne kadar büyüklükte olduğu tam olarak bilinmemektedir. MÖ. 200 yılından önce Roma çevresindeki toprakların çoğunun zaten özelleştirilmiş olması muhtemeldir. Bu bakımdan bu arazilerin çok da fazla olmadığı düşünülebilir. Söz konusu araziler Roma'ya yakınlıkları nedeniyle çok değerli idiler. Bu yüzden bilindiği kadıyla bunları ele geçirenler başkalarına devretmemişler ve 90 yıl boyunca devlet de bunları geri almamıştır. MÖ. 111 yılında dahi *ager trientabulis fruendus datus* mevcuttu. Östenberg (n 4) 55.

da kazanılabilir. Bu tür düzenlemeler çoğunlukla *censor*'lar tarafından yapıldığından, bu arazîlere *ager censorius* adı da verilirdi.²⁹

Görüldüğü üzere Romalılar ganîmet olarak kazanılan toprakları kamu arazîsi olarak nitelendirirler ve bunların bir kısmını bazı kurallar çerçevesince bireylerin kullanımına bırakırlardı. Latin kolonilerinin çoğu Roma'dan uzak mesâfelerde kurulduğundan, zamanla Roma'ya yakın *ager publicus*'ları ellerinde tutmak başta malî kaynak bulmak olmak üzere, büyük menfaatler sağlamıştır.

III. II. PÖN SAVAŞI SONRASI (MÖ. 200-133)

II. Pön Savaşının Romalılara yaşattığı büyük sıkıntılar ve ardından Roma'ya akan muazzam servet, Romalıların özellikle savaş ganîmeti olarak elde edilen toprakların dağıtımına dâir olmak üzere bazı politika ve uygulamalarını değiştirmeye sevk etmiştir. Ayrıca bu savaş Roma'nın müttefikleriyle olan ilişkilerini ve onların Roma'ya olan bağlantılarını sorgulatmıştır.³⁰ Roma devleti özellikle Güney İtalya'daki kendisine ihânet eden toplulukların topraklarına el koydu. Bu şekilde onlarca yıl sonra İtalya'da bu denli büyük ölçekli toprakları *ager publicus* statüsüne sokma olanağı elde etmiş oldu. Roma kendisine ihânet eden toplulukların topraklarına el koyarak hem servetini artırıyor hem de bu topluluklara Roma'nın gücünü fazlasıyla hissettiriyordu. Daha sonraları Yunanistan ve Afrika'daki topraklara da savaş ganîmeti olarak el konulmuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Roma'ya yenilen her topluluk topraklarının Roma'nın *ager publicus*'u haline dönüştürülmesi sonucuyla karşılaşmamıştır.³¹ MÖ. 3. yüzyılın başlarından itibaren bireysel toprak dağıtımına büyük ölçüde son veren Roma'nın yaklaşık bir yüzyıl sonra bu uygulamayı yeniden kullanması şaşırtıcıdır. Ancak bu dönemde ele geçirilen geniş arazîlerin sahipsiz ve âtil kalması böyle bir çözümü gerektirmiş olabilir. Appianus Roma'nın bu uygulamasını şu şekilde açıklamıştır: “Romalılar, savaşlarla İtalyan halklarını

²⁹ Roma'da bu uygulamaya pek fazla yer verilmemiştir. *Censor*'lar tarafından kirâya verildiği bilindiği tek arazi *ager Campanus*'tur. MÖ. 210 yılında *pleb*'lerin onayıyla *censor*'lerin Capua'daki tarım arazîlerini kirâya vermeleri mümkün kılınmıştır. Max Weber, *Roman Agrarian History: Translation of Römische Agrargeschichte* (1891), tr RI Frank (Claremont 2008) 62.

³⁰ II. Pön Savaşı sırasında müttefiklerin bir kısmı Hannibal'ın tarafına geçmişlerdir. Ancak Romalılar kendilerine ihanet eden müttefikleri hızlı ve sert bir şekilde cezalandırarak, İtalya'daki kontrolü yeniden ele geçirmişlerdir. Weber (n 29) 111.

³¹ Örneğin Samnium ve Apulia'da Romalıların ele geçirdikleri arazîlerin bir kısmı Scipio'nun komutanlığındaki ordularda savaşmış gâzîlere verilmiş ve diğer bir kısmı ise orduda hizmet etmiş olan askerlere iki *iugerum* düşecek şekilde paylaştırılarak *viritate* dağıtılmıştır. Ayrıca MÖ. 173 yılında Cisalpine Galya'da yine *viritate* şekilde toprak dağıtımı yapılmıştır. Andrew Stephenson, *Public Lands and Agrarian Laws of the Roman Republic* (Historical and Political Science Ninth Series, The Johns Hopkins Press 1891) 34.

boyunduruk altına alırken, onların topraklarının bir kısmına el koyar, burada ya kendi şehirlerini kurar ya da mevcut yerleşim alanlarına yerleşimciler iskân edildi. Amaçları buraları Roma sınır karakolları haline getirmekti. Savaş yoluyla ele geçirilen arazîlerin ekili olanlarını derhal yerleşimcilere tahsis eder ya satar ya da kirâya verirlerdi. Ancak savaş yüzünden harap olmuş (ve genellikle ele geçirilen arazîlerin büyük kısmı bu şekildeydi) arazîleri henüz iskân etmeye zamanları olmadığından, bunları işlemek isteyenlere, ürünlerden belirli bir payı kendilerine vermek koşuluyla, arazîleri geçici olarak kullanmalarına izin verdiler. Buna göre tarlaların verdikleri ürünlerin onda biri (*decuma*), meyvelerin beşte biri (*quinta*) Romalılarca toplanırdı. Ayrıca hayvancılıkla uğraşanlardan sığır ve küçükbaş hayvanlarının sayısına göre belli bir pay (*scriptura*) talep edilirdi”.³² Ancak bu nitelikteki arazîlerin tam olarak ne kadar oldukları sistemli olarak kayıt altına alınmamış olmalarından dolayı bilinmemektedir. Çünkü arazîler genellikle ya *viritate* dağıtımlarda bireylere verildiğinde veya *ager quaestorius* ve *ager censorius* olarak kullanıldığında sayılarak listelenirdi. Sadece kirâ topladığı, iskân etmediği arazîleri ise ölçüp, listelemezdi.³³

II. Pön Savaşından sonra Roma devleti, İtalya yarımadasındaki konumunu güvence altına almak için mevcut Latin kolonilerini güçlendirmiş ve savaş sırasında kendisine sâdik kalan müttefiklerinin kolonilere katılmalarına izin vermiştir. Sâdik müttefiklere bir ödül olarak düşünülen bu uygulamaya daha önce izin verilmemişti. Bir süre sonra farklı nedenlerden dolayı yaşadıkları toprakları terk ederek Roma’da yaşamak isteyen yerleşimciler yüzünden, Roma kolonilerinde ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Esasen *ius commercium*, *ius connubium* ve *ius migrationis* gibi haklarla Roma ile bağları güçlendirilmiş olan Latin yerleşimcilerin Roma’da yaşayabilmeleri teknik olarak mümkündü. Ancak Roma devleti kolonilerdeki düzen ve dengeyi korumak için bu göçleri engelleyecek bazı önlemler almıştır. Buna göre koloni nüfusunu koruyabilmek için, bir Latin yerleşimci Roma’ya taşınmak isterse, yetişkin bir oğlunu kolonide bırakmak zorundaydı. Önceleri sert biçimde uygulanan bu kural, MÖ. 2. Yüzyılın başlarında

³² Appian, *Bellum Civile* 1.7.: 'Ρωμαῖοι τὴν Ἰταλίαν πολέμῳ κατὰ μέρη χειρούμενοι γῆς μέρος ἐλάμβανον καὶ πόλεις ἐνέκιστον ἢ ἐς τὰς πρότερον οὕσας κληρούχους ἀπὸ σφῶν κατέλεγον. καὶ τότε μὲν ἀντὶ φρουρίων ἐπένοον, τῆς δὲ γῆς τῆς δορικτῆτος σφίσιν ἐκάστοτε γιγνομένης τὴν μὲν ἐξεργασμένην αὐτίκα τοῖς οἰκιστομένοις ἐπιδίδουσαν ἢ ἐπίπρασκον ἢ ἐξεμίσθουσαν, τὴν δ' ἄργον ἐκ τοῦ πολέμου τότε οὕσαν, ἢ δὴ καὶ μάλιστα ἐπλήθουν, οὐκ ἄγοντες πῶς σχολὴν διαλαχεῖν ἐπεκέρυττον ἐν τοσούτοις τοῖς ἐθέλουσιν ἐκπονεῖν ἐπὶ τέλει τῶν ἐτησίων καρπῶν, δεκάτη μὲν τῶν σπειρομένων, πέμπτη δὲ τῶν φυτευομένων. ὥριστο δὲ καὶ τοῖς προβατεύουσι τέλη μειζόνων τε καὶ ἐλαττόνων ζώων.

³³ Hatta bu çeşit arazîlerden alınan kirâların miktarı, arazîlerin boyutuna göre değil, arazîden alınan semerenin miktarına göre belirleniyordu. Stephenson (n 31) 74.

yerleşimcilerin bu zorunluluktan kaçma yollarını bulmalarıyla anlamsızlaşmaya başlamıştır. Livy bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “MÖ. 177 yılından itibaren Latin yerleşimciler Roma vatandaşlığı almak için çeşitli sahtekârlıklara başvurmuşlardır. Roma yasaları bu kişilere bir oğullarını kendi memleketlerinde bırakmaları şartıyla Roma vatandaşı olmalarına müsâade ediyorlardı. Ancak bazıları bu yasayı sûstîmal ederek hem müttefikleri hem de Roma halkına haksızlık yaptılar. Oğullarını bir süre sonra azat etmeleri şartıyla Roma vatandaşlarına köle olarak devredip, kendileri Roma’ya taşındı. Bir süre sonra âzat edilen oğul da, hem özgürlüğünü hem de Roma vatandaşlığını kazandığı için Roma’ya ailesinin yanına gitti. Ayrıca geride bırakacak biyolojik oğulları olmayan yerleşimciler, başka bir Latini evlat edinip, onu memlekette bırakarak, kendileri Roma’ya göç etti”.³⁴

Yaşanan tüm bu sıkıntılardan ötürü MÖ.2. yüzyılın ortalarından başlayarak Romalılar yeni bir koloni türü tesis etmeye başladılar ve savaş ganîmeti olarak kazandıkları ya da başka sebeplerle el koydukları arazîlerin dağıtım usullerini bir kez daha değiştirdiler. Bu yeni koloniler yaklaşık üç yüz kişi ile kurulan karakolların aksine, en az 2000 yerleşimciye arazî tahsis edilen daha büyük yerleşim yerleriydi.³⁵

Bundan sonra MÖ. 133 yılındaki Gracchus toprak reformunun Senato’yu harekete geçmeye zorlamasına³⁶ kadar Roma *ager publicus* dağıtımını tamamen

³⁴ Livy, *Ab Urbe Condita* 41.8.8–10: *Genera autem fraudis duo mutandae viritum ciuitatis inducta erant. lex sociis nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, ut cives Romani fierent. Ea lege male utendo alii sociis, alii populo Romano iniuriam faciebant. Nam et ne stirpem domi relinquerent, liberos suos quibusquibus Romanis in eam condicionem, ut manu mitti entur, mancipio dabant, libertinique cives essent; et quibus stirps deesset, quam relinquerent, ut . . . cives Romani fiebant.* Bu metin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Roselaar, *Ager Publicus* (n 17) 201.

³⁵ Bu tip koloni yalnızca birkaç kez uygulanmış olduğundan hakkında çok fazla bilgi sahibi olunmamakla birlikte, dağıtılan arazîlerin işleyeni “vergîlendirilebilir” haline getirdiği bilinmektedir. Yeni tip koloninin biline son örneği MÖ. 177 yılında kurulan Luca kolonisidir. Luca Augustus döneminde Etruria’nın bir parçası olmakla birlikte, şehrin Etrüsk olduğu kesin değildir. Her ne kadar bölgede Etrüsk kalıntısı bulunmuş olsa da, Etrüsklerin bir dönem bu bölgeyi kontrol etmiş oldukları düşünülmektedir. Daha sonra Liguryalıların egemenliği altına giren bölge, kısa bir süre sonra Romalıların hâkimiyetine geçmiştir. Luca hakkında elimize ulaşan en net bilgi MÖ. 218 yılında *consul* Sempronius’un Hannibal karşısındaki yenilgisinden sonra Luca’ya sığınmış olmasına dâirdir. MÖ. 177 yılında Luca bir Roma kolonisi haline getirilmiştir. Ancak Livius ve Velleius’un konu hakkındaki metinlerinde koloninin adı Luna olarak yazıldığından bazı tereddütler oluşmuştur. Edward Herbert Bunbury, ‘Luca’ in William Smith (ed), *Dictionary of Greek and Roman Geography* (John Murray 1857).

³⁶ İtalyan köylüsünün yaşanan büyük savaşlar yüzünden yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması ve çok sayıda kölenin çalıştığı *latifundia*’ların sayısının hızla artması MÖ. 133 yılında Tiberius Gracchus’u bir tarım reformu yapmaya yöneltmiştir. Bu yasa ile esasen daha önce getirilmiş olan *ager publicus* sahibi olma sınırları korunmuş ve her erkek çocuk için ek olarak 250 *iugerum* tahsis edilmesine izin verilmiştir. Ayrıca bu sınırlardan fazla toprak sahibi olup, topraklarına devlet tarafından el konulacak olanlara tazminat ödenmesi kararlaştırılmıştır. Devlet tarafından geri alınan bu arazîler ise belli bir kirâ ödemeleri ve başkalarına devretmemeleri koşuluyla yoksul vatandaşlara dağıtılacaktır. Tiberius Gracchus bu büyük toprak sahiplerinin belirlenmesi için bir komisyon oluşturdu. Komisyonun çalışmaları sonucunda büyük arazîler küçük çiftliklere dönüştürülerek fakirlere dağıtıldı.

durdurdu. Bunun nedenlerinin başında İtalya yarımadasında Roma hâkimiyetinin tamamıyla sağlanmış olması yatıyordu. Düzeni büyük ölçüde sağlamış olan Romalılar bu coğrafyada yeni koloniler kurma gereksinimi duymuyorlardı. Yeni kolonilere ihtiyaç kalmamasının yanı sıra, Roma aristokrasisinin, kolonilerin başına getirilenlerin kazanabileceği siyâsî güçten geçinmeye başladıkları da iddia edilmiştir.³⁷ Pön Savaşlarında büyük bir nüfus kaybına uğrayan Roma, daha sonra hızla toparlanmıştı. MÖ. 169-168 yıllarındaki nüfus kayıtları vatandaş sayısının 312.805'e yükseldiğini göstermektedir. Bu rakam savaş öncesi son sayımdaki nüfustan 40.000 fazla bir nüfusa ulaşıldığına işaret etmektedir. Roma senatosu toprak dağıtımını nüfus artışını teşvik eden bir araç olarak kullandığına göre, bu hızlı nüfus artışı, toprak dağıtımını, dolayısıyla da ele geçirilen arazîleri derhal elden çıkarma gereğini gereksiz kılmıştır.³⁸ Artık genellikle arazîler eski sahiplerinin elinden alınmadı; sâkinler yerlerinde kaldılar. Ancak Roma devletine vergi ödeme yükümlülüğü altına girdiler. Benzer düzenlemeler 2. yüzyılın sonlarından itibaren Asya'da, daha sonra Hispania'da da uygulandı.³⁹ Görüldüğü üzere Roma *ager publicus* açısından içinde bulunulan dönemde kendi menfaatlerine hangi uygulama en uygun ise onu tercih ediyordu.

SONUÇ

Ager publicus-kamu arazîsi Roma devleti tarafından fetih veya teslim yoluyla elde edinilen topraklardı. Bu çeşit arazîler, devlet tarafından korunan ve ancak savaş zamanlarında ihtiyaç olması halinde el konulabilen, Roma

Ancak Gracchus tarım reformu, zengin toprak sahiplerinin şiddetli direnişiyle karşılaştı ve çıkan isyanlar yüzünden uygulanamaz hale geldi. Benzer bir durum, Tiberius Gracchus'dan sonra aynı amaçlarla MÖ. 121'de tarım reformu yapmaya çalışan kardeşi Gaius Gracchus için de söz konusu oldu. Gaius Gracchus da tıpkı ağabeyi gibi gerçekleştirdiği toprak reformundan memnu olmayan zengin toprak sahibi Romalıları başlattığı isyanlarda katletildi. Appianus *Bellum Civile* 1.2. "Kılıç hiçbir zaman meclise taşınması ve iç savaş yaşanmadı, ta ki *tribunus* olarak görev yapan ve yeni yasalar getiren Tiberius Gracchus, iç savaşta katledilen ilk kişi olana dek" ξίφος δὲ οὐδὲν πω παρενεχθὲν ἐκ ἐκκλησίας οὐδὲ φόνον ἔμφυλον, πρὶν γὰρ Τιβέριος Γράκχος δημαρχῶν καὶ νόμους ἐσφέρων πρῶτος ὁδε ἐν στάσει ἀπώλετο). Alberto Burdese, *Studi sull'Ager Publicus* (Memorie dell'Istituto Giuridico No 76, G Giappichelli 1952) 83ff.

³⁷ Ancak bu iddia çok da ikna edici bulunmamıştır. Önceki dönemlerde bu hususta rahatsızlık duymayan Romalı asillerin, MÖ. 170'lerden sonra bu yönde bir hassasiyet oluşturmuş olmaları tam olarak anlaşılmamaktadır. Roselaar, *Ager Publicus* (n 17) 203.

³⁸ Üstelik Roma emperyalizmin değişen doğası, savaş ganimeti olan arazîlerin kamulaştırılması ve dağıtılmasına ilişkin tutumların değişmesine yol açmıştır. Roma fetihleri her zaman arazîlerin kamulaştırılmasını beraberinde getirmemiştir. Romalılar topraklarını İtalya dışına genişlettikçe, artık doğrudan topraklara el koyma politikalarından vazgeçmişlerdir. Örneğin Sicilya'da önceden uygulanan vergi düzenlemelerini olduğu gibi korumuşlardır. Lewis, A. D. E. "Ager Publicus". *The Classical Oxford Dictionary*. Edts S. Hornblower, A. Spawforth, 4. Edition, V. I., Oxford University Press: Oxford, 2012, p. 38.

³⁹ Kartaca II. Pön Savaşı yenilgisinden sonra elli yıl boyunca Roma çok yüklü savaş tazminatı ödemek zorunda kalmıştır. Lewis (n 12) 38.

vatandaşlarının özel mülkü olan *ager privatus*'tan, dinî amaçlarla kullanılan *ager sacer*'den ve *municipium* ve kolonilere tahsis edilmiş kökeni *ager publicus* olan arazîlerden farklıydı. *Ager publicus* bir bütün olarak Roma devletine ait olup, dönemin ihtiyaçları doğrultusunda *magistra*'lar (özellikle *censor* ve *consul*) tarafından kirâyâ verilebilirdi. Bu çeşit arazîleri yalnızca tarım arazîleri olarak düşünmek doğru değildir. Farklı dönemlerde ormanlar, otlaklar, göller, su yolları ve hatta tuz madenleri bile *ager publicus* statüsünde bulunmuştur.

Roma siyâseti ve ekonomisi için büyük önem taşıyan *ager publicus* ve bunun dağıtımı ne yazık ki çok sistematik bir şekilde düzenlenmediği ve büyük ölçüde siyâsî bir araç olarak kullanıldığından farklı uygulamalarla karşılaşmıştır. Roma siyâsî hayatını şekillendiren *patricius-pleb* mücâdelesini *ager publicus*'un dağıtımında da etkisini göstermiştir. Roma'nın başarılı savaşlar neticesinde topraklarını genişletmesi, büyük *ager publicus*'a sahip olmasını sağlamış, ancak bu arazîlerin tasnifinde gerçekleşen bazı karmaşalar bir kısım arazînin işgalciler tarafından kullanılmasına sebebiyet vermiştir.

Özetle, *ager publicus*, Roma hukuku ve tarihinin temel taşlarından biri olup, hem hukukî hem de sosyal açıdan önemli sonuçlar doğurmuştur. Roma'nın fetih politikası, sınıf mücâdelesini, köle ekonomisinin yükselişi ve hukukî reform çabaları, *ager publicus* ekseninde şekillenmiştir. Uzun vadede, büyük toprak sahiplerinin egemenliği ve kamu topraklarının özel mülke dönüşümü, Roma'daki toplumsal ve ekonomik değişimleri hızlandırmış ve Cumhuriyetin çöküş sürecine katkıda bulunmuştur. Cumhuriyet döneminde *ager publicus* hakkındaki uygulamalar kamu yararı ile bireysel çıkarların çatışması halinde Roma Cumhuriyet mekanizmalarının nasıl tıkandığını ve rejiminin kendini nasıl yok ettiğini göstermektedir. Bu dönemde *ager publicus* en değerli savaş ganîmeti olmasına rağmen, sosyal ve siyâsî güç dengeleri, onun vatandaşlar ve devlet için en faydalı şekilde kullanılmasını imkânsız hale getirmiştir.

KAYNAKÇA

Armstrong J, *War and Society in Early Rome: From Warlords to Generals* (Cambridge University Press 2016).

Biglino F, *The War Economy of the Roman Republic (406–100 BCE): The System that Built an Empire* (Brill 2024).

Bunbury EH, ‘Luca’ in Smith W (ed), *Dictionary of Greek and Roman Geography* (John Murray 1857).

Burdese A, *Studi sull’Ager Publicus* (Memorie dell’Istituto Giuridico No 76, G Giappichelli 1952).

Campbell B, *The Writings of the Roman Land Surveyors* (Society for the Promotion of Roman Studies 2000).

Cornell TJ, *The Beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000–264 BC)* (Routledge 1995).

Elton H, *Frontiers of the Roman Empire* (Routledge 1996).

Küçük E, ‘Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: Provocatio ad Populum ve Tribunus Plebis’ (2015) 5(1) *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 127-144.

Lintott A, *Judicial Reform and Land Reform in the Roman Republic: 34–65, 171–286* (Cambridge University Press 1992).

Livius, *Ab Urbe Condita* (Titus Livius tr, Loeb Classical Library, Harvard University Press 1919).

Östenberg I, *Staging the World: Spoils, Captives and Representations in the Roman Triumphal Procession* (Oxford University Press 2009).

Rich JW, ‘The Triumph in the Roman Republic: Frequency, Fluctuation and Policy’ in Lange CH and Vervaet FH (eds), *The Roman Republican Triumph Before the Spectacle* (Edizioni Quasar 2014).

Roselaar ST, *Public Land in the Roman Republic: A Social and Economic History of Ager Publicus in Italy, 396–89 BC* (Oxford University Press 2010).

Roselaar ST, ‘Ager Publicus, Land as a Spoil of War in the Roman Republic’ in Armstrong J and Fronda MP (eds), *Romans at War: Soldiers, Citizens and Society in the Roman Republic* (Routledge 2019).

Roselaar S and Helm M, 'Spoils in the Roman Republic' in Roselaar S and Helm M (eds), *Spoils in the Roman Republic: Boon and Bane* (Franz Steiner Verlag 2023).

Smith W, Wayte W and Marindin GE (eds), *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities* (3rd edn, John Murray 1890), vol II.

Söğütlü-Erişgin Ö, 'Patricius-Pleb Sınıfı Mücadelesi ve Bu Mücadelenin Roma Özel Hukukunun Gelişimine Etkisinin Genel Hatları' in *Prof. Dr. Ejder Yılmaz'a Armağan*, vol 2 (Ankara 2014).

Stephenson A, *Public Lands and Agrarian Laws of the Roman Republic* (Historical and Political Science Ninth Series, The Johns Hopkins Press 1891).

The Oxford Dictionary of Late Antiquity, ed Oliver Nicholson, vol II (Oxford University Press 2019).

Umur Z, *Roma Hukuku Lügati* (Fakülteler Matbaası 1975).

Verbrugghe GP, 'The Elogium from Polla and the First Slave War' (1973) 68 *Classical Philology* 25–35.

Weber M, *Roman Agrarian History: Translation of Römische Agrargeschichte (1891)*, tr RI Frank (Claremont 2008).